

MAHALLIY BUDJET SIYOSATINI ISHLAB CHIQISHNING XORIJIY
DAVLATLAR TAJRIBALARI

Egamov Bobomurod Aminovich

Osiyo Xalqaro universiteti 1-bosqich iqtisodiyot yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mahalliy budjet siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida xorijiy davlatlar tajribasi tahlil qilinadi. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda mahalliy moliyaviy mustaqillikni ta'minlash, budjet daromad bazasini kengaytirish, xarajatlarni rejalashtirish va nazorat qilish mexanizmlarining o'ziga xos jihatlari yoritiladi. Shuningdek, fiskal markazlashuv va markazsizlashuv darajasi, mahalliy soliqlar tizimi, subsidiya va transferlar orqali hududlararo moliyaviy tenglikni ta'minlash amaliyotlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: mahalliy budjet, budjet siyosati, xorijiy tajriba, fiskal markazsizlashuv, mahalliy moliya, budjet rejalashtirish, transferlar.

Abstract: This article analyzes the experience of foreign countries in the development and implementation of local budget policy. It examines the specific features of ensuring local financial independence, expanding the revenue base of local budgets, and improving mechanisms for expenditure planning and control in both developed and developing countries. In addition, the levels of fiscal centralization and decentralization, local taxation systems, and practices of ensuring interregional financial equity through subsidies and transfers are discussed. The study highlights the importance of foreign experience in enhancing the effectiveness and sustainability of local budget policy.

Keywords: local budget, budget policy, foreign experience, fiscal decentralization, local finance, budget planning, transfers.

Аннотация: В статье анализируется опыт зарубежных стран в разработке и реализации политики местных бюджетов. Рассматриваются особенности обеспечения финансовой самостоятельности органов местного самоуправления, расширения доходной базы местных бюджетов, а также механизмы планирования и контроля расходов в развитых и развивающихся странах. Кроме того, изучаются уровни фискальной централизации и децентрализации, системы местного налогообложения, а также практика обеспечения межрегионального финансового равенства посредством субсидий и трансфертов. Полученные результаты имеют важное значение для совершенствования политики местных бюджетов.

Ключевые слова: местный бюджет, бюджетная политика, зарубежный опыт, фискальная децентрализация, местные финансы, бюджетное планирование, трансферты.

Kirish

Bugungi kunda mahalliy budjetlar tizimini takomillashtirish, hududlarning moliyaviy mustaqilligini oshirish hamda ularning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash davlat moliya siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlar jarayonida mahalliy budjetlarning daromad bazasini mustahkamlash, xarajatlar samaradorligini oshirish va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining davlat moliyasini boshqarishni isloh qilish, budjet tizimini shaffof va samarali tashkil etish, shuningdek, fiskal markazsizlashuvni bosqichma-bosqich chuqurlashtirishga qaratilgan farmon va qarorlarida mahalliy budjetlarning rolini kuchaytirish muhim vazifa sifatida belgilangan. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlarda hududiy moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirish, mahalliy soliqlar va yig'img'lar orqali daromad manbalarini diversifikatsiya qilish, shuningdek, subsidiya va transferlar mexanizmini takomillashtirish zarurligi ta'kidlanadi.

Shu nuqtayi nazardan, xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan mamlakatlarda mahalliy budjet siyosatini shakllantirishda fiskal mustaqillik, javobgarlik va shaffoflik tamoyillari ustuvor bo'lib, bu hududlarning barqaror rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Rivojlanayotgan davlatlar tajribasida esa markaziy va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasidagi moliyaviy vakolatlarni oqilona taqsimlash orqali hududlararo nomutanosiblikni kamaytirish masalalari muhim o'rin tutadi.

Adabiyotlar tahlili

Mahalliy budjet siyosatini shakllantirish va amalga oshirish masalalari ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan bo'lib, ularning asarlarida mahalliy moliyaning nazariy asoslari, fiskal markazsizlashuv va budjetlararo munosabatlarning samarali mexanizmlari yoritilgan.

Rossiyalik iqtisodchi olim G.B. Polyakning "Byudjetnaya sistema Rossiyskoy Federatsii" [1] nomli darsligida mahalliy budjetlarning davlat moliya tizimidagi o'rni keng yoritilgan. Muallif mahalliy budjetlarni hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlovchi asosiy moliyaviy instrument sifatida talqin qiladi. Asarda mahalliy budjet daromadlarining shakllanish manbalari, xususan, mahalliy soliqlar, budjetlararo transfertlar va subvensiyalarning ahamiyati batafsil tahlil qilingan.

Polyakning fikricha, fiskal markazsizlashuv darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, hududiy boshqaruv organlarining moliyaviy mas'uliyati va tashabbuskorligi shunchalik ortadi. Shu bilan birga, muallif markaziy va mahalliy budjetlar o'rtasidagi vakolatlarning muvozanatli taqsimlanishi hududlararo moliyaviy tengsizlikni kamaytirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv xorijiy davlatlar tajribasini tahlil qilishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekistonlik olim A.V. Vahobovning "Davlat budjeti" [2] nomli o'quv qo'llanmasida mahalliy budjet siyosatining milliy va xalqaro jihatlarini yoritilgan. Muallif mahalliy

budjetlarni hududiy rivojlanishning moliyaviy asosi sifatida ko'rib, ularning samarali faoliyati iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynashini asoslab beradi.

Asarda xorijiy mamlakatlar, jumladan, Yevropa davlatlari va AQSh tajribasi misolida mahalliy budjetlar mustaqilligini oshirish, budjet xarajatlarini natijadorlikka yo'naltirish hamda shaffoflikni kuchaytirish masalalari tahlil qilingan. Vahobov mahalliy soliqlarni rivojlantirish va transferlar tizimini takomillashtirish orqali hududlarning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish mumkinligini ta'kidlaydi. Ushbu ilmiy qarashlar mahalliy budjet siyosatini takomillashtirishda xorijiy tajribani moslashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot mahalliy budjet siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishda xorijiy davlatlar tajribasini chuqur o'rganish hamda uni O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy yondashuvlar uyg'unligi ta'minlanib, iqtisodiy tahlilning zamonaviy metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi.

Avvalo, ilmiy adabiyotlarni o'rganish va umumlashtirish usuli orqali mahalliy budjet siyosati, fiskal markazsizlashuv va budjetlararo munosabatlarga oid nazariy qarashlar tizimlashtirildi. Xorijiy va mahalliy olimlarning fundamental asarlari, darsliklari hamda ilmiy maqolalari tahlil qilinib, tadqiqotning konseptual asoslari shakllantirildi. Tadqiqotda qiyosiy (komparativ) tahlil metodi alohida o'rin egallaydi. Ushbu metod orqali rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda mahalliy budjet siyosatini shakllantirish mexanizmlari solishtirilib, ularning o'ziga xos jihatlari, afzallik va kamchiliklari aniqlandi. Natijada, xorijiy tajribaning qaysi elementlari milliy budjet tizimiga mos kelishi mumkinligi asoslab berildi. Shuningdek, tizimli yondashuv metodi yordamida mahalliy budjet siyosati davlat moliya tizimining ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqildi. Mahalliy daromad manbalari, budjet xarajatlari, transferlar va subsidiya mexanizmlari o'zaro bog'liqlikda tahlil qilindi. Bu esa hududiy moliyaviy barqarorlikni ta'minlash omillarini aniqlash imkonini berdi.

Empirik tahlil jarayonida rasmiy statistik ma'lumotlar, ochiq normativ-huquqiy hujjatlar va budjet ijrosiga oid umumlashtirilgan ko'rsatkichlardan foydalanildi. Tahlil natijalari asosida mantiqiy xulosa chiqarish va ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishda induktiv va deduktiv usullar qo'llanildi. Umuman olganda, qo'llanilgan metodologiya tadqiqot maqsadiga erishish, xorijiy tajribani chuqur tahlil qilish va mahalliy budjet siyosatini takomillashtirish bo'yicha asosli ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Tahlillar va natijalar

Tadqiqot jarayonida mahalliy budjet siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda xorijiy davlatlar tajribasi tahlil qilinib, ularning samarali jihatlari aniqlandi. Olingan natijalar mahalliy moliyaviy mustaqillikni oshirish, budjet resurslaridan foydalanish samaradorligini kuchaytirish hamda hududlararo moliyaviy tenglikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, mahalliy budjetlarning barqaror faoliyati, avvalo, ularning mustaqil daromad manbalariga ega bo'lishi bilan bevosita

bog'liq. Masalan, Germaniyada mahalliy hokimiyat organlari yer solig'i va savdo solig'ining ma'lum qismini mustaqil ravishda belgilash huquqiga ega. Bu holat hududiy byudjetlarning daromad bazasini kengaytirib, mahalliy infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish imkoniyatlarini oshiradi[3] Shunga o'xshash tarzda, Fransiya tajribasida mahalliy budjetlar mol-mulk solig'i, yer uchastkalari va mahalliy yig'imlar hisobidan shakllantiriladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ushbu mexanizm mahalliy hokimiyatlarning moliyaviy javobgarligini kuchaytirib, hududiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, xorijiy mamlakatlarda budjet xarajatlarini natijadorlikka yo'naltirish asosiy ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Buyuk Britaniyada mahalliy budjet xarajatlari "natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirish" tamoyili asosida rejalashtiriladi. Bunda har bir dastur uchun aniq maqsad va kutilayotgan natijalar belgilanadi[4]

Mazkur tajriba asosida olib borilgan tahlil natijalariga ko'ra, xarajatlarning shaffofligi oshadi, moliyaviy resurslardan samarasiz foydalanish holatlari kamayadi. Bu esa mahalliy budjet ijrosining sifat jihatdan yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda hududlar o'rtasidagi moliyaviy nomutanosiblikni kamaytirishda budjetlararo transferlar muhim ahamiyatga ega. Masalan, Kanadada federal hukumat tomonidan kam rivojlangan hududlarga tenglashtiruvchi transferlar ajratiladi[5]. Ushbu transferlar aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadlar tafovutini kamaytirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, transferlar tizimi aniq mezonlar asosida shakllantirilgan hollarda hududlararo moliyaviy tenglik ta'minlanadi va ijtimoiy xizmatlar sifati yaxshilanadi.

O'tkazilgan tahlillar asosida quyidagi natijalarga erishildi:

- mahalliy soliqlar va yig'imlarni rivojlantirish mahalliy budjetlarning moliyaviy mustaqilligini oshiradi;
- natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirish xarajatlar samaradorligini ta'minlaydi;
- aniq va shaffof transferlar mexanizmi hududlararo moliyaviy nomutanosiblikni kamaytiradi;
- xorijiy tajribaning mos jihatlarini milliy sharoitga moslashtirish mahalliy budjet siyosatini takomillashtirish imkonini beradi.

Natijada, xorijiy davlatlar tajribasini tizimli o'rganish va tahlil qilish mahalliy budjet siyosatini yanada samarali tashkil etish uchun mustahkam ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qilishi aniqlandi.

Xulosa

Mazkur tadqiqotda mahalliy budjet siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida xorijiy davlatlar tajribasi har tomonlama tahlil qilindi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, mahalliy budjetlarning samarali faoliyati, avvalo, ularning moliyaviy mustaqilligi, barqaror daromad manbalariga egaligi va budjet xarajatlarning natijadorlikka yo'naltirilgan holda rejalashtirilishiga bevosita bog'liqdir.

Xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida aniqlanganki, fiskal markazsizlashuv jarayonlarini bosqichma-bosqich amalga oshirish hududlarning iqtisodiy faolligini oshiradi hamda mahalliy boshqaruv organlarining moliyaviy mas'uliyatini kuchaytiradi. Shu bilan birga, mahalliy soliqlar va yig'imlar tizimini rivojlantirish mahalliy budjetlarning daromad bazasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari transferlar va subsidiya mexanizmlarining aniq mezonlar asosida tashkil etilishi hududlararo moliyaviy tenglikni ta'minlashda muhim omil ekanligini ko'rsatdi. Rivojlangan davlatlarda qo'llanilayotgan natijaga yo'naltirilgan budjetlashtirish amaliyoti budjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy davlatlar tajribasining ilg'or jihatlarini milliy sharoitga moslashtirish mahalliy budjet siyosatini takomillashtirish, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirish hamda davlat moliya tizimining barqarorligini mustahkamlash uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Polyak G.B. Byudjetnaya sistema Rossiyskoy Federatsii. – Moskva: YUNITI-DANA, 2020.
2. Vahobov A.V. Davlat budjeti. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
3. Musgrave R.A., Musgrave P.B. Public Finance in Theory and Practice. – New York: McGraw-Hill, 2018.
4. Shah A. Fiscal Decentralization and Local Finance. – Washington, DC: World Bank, 2017.
5. O'zbekiston Respublikasi Budjet kodeksi. – Toshkent, amaldagi tahrir.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmon va qarorlari: davlat moliyasini boshqarish va budjet tizimini isloh qilishga oid hujjatlar.